УДК 929(477.82):37:908(477.82)

Алла ДМИТРЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент, доцент ВНУ імені Лесі Українки

Педагогіка і краєзнавство — два крила життєвого лету Олександри Кондратович

Проаналізовано внесок Олександри Кондратович у розвиток освіти і волинське краєзнавство. Розкрито основні чинники, які вплинули на формування характеру і життєвої позиції вчительки й дослідниці. Висвітлено основні етапи життєвого шляху та трудової діяльності О. Кондратович: Херсонщина, школи Камінь-Каширщини (Качин, Нуйно, Ворокомле) і Луцька (школа № 19). Відзначено внесок О. Кондратович у кадрове забезпечення шкіл району та області, здобутки в роботі обласного відділення Українського педагогічного товариства та ін. Проаналізовано дослідження етнокультурної спадщини Волині та Волинського Полісся, її актуалізації, внесок у дослідження історії населених пунктів краю тощо.

Ключові слова: *Олександра Кондратович, Волинь, Полісся, Камінь-Каширщина, педагогіка, освіта, фольклорно-етнографічне краєзнавство, історичне краєзнавство, актуалізація культурної спадщини.*

Alla Dmytrenko. Pedagogy and Local History: Two Wings of Oleksandra Kondratovych's Life Journey.
The article examines Oleksandra Kondratovych's contribution to the development of education and local history studies in Volyn. It explores the key factors that shaped the character and professional outlook of this teacher and researcher. Particular attention is paid to the main stages of her life and career, from Kherson region to the schools of Kamin-Kashyrskyi district (Kachyn, Nuino, Vorokomle) and Lutsk (School No. 19). The article highlights O. Kondratovych's contribution to staffing schools in the district and region, her achievements in the work of the regional branch of the Ukrainian Teachers' Association, and other aspects of her educational activity. It also examines her research into the ethnocultural heritage of Volyn and Volyn Polissia, efforts to bring this heritage into contemporary cultural awareness, and her contribution to documenting the history of settlements in the region.

Keywords: *Oleksandra Kondratovych, Volyn, Polissia, Kamin-Kashyrskyi district, pedagogy, education, folklore and ethnographic local history, historical local history, cultural heritage revitalization.*

2026 року виповнилось 90 літ від дня народження Олександри Кондратович – знаного педагога й краєзнавця. Ім'я її відоме в різних куточках України й навіть за її межами, де живуть її учні та читачі. Олександра Павлівна багато зробила для організації освіти на Камінь-Каширщині, активно працювала на ниві дослідження й актуалізації етнокультурних надбань рідного краю, дослідження історії населених пунктів.

Педагогічна та краєзнавча діяльність Олександри Кондратович неодноразово була об'єктом дослідження науковців та краєзнавців: З. Пахолок [37–38], С. Цюриця [45–46], Л. Гриб [1], В. Надольської [34], А. Понагайби [39] та ін. [2–11]. Численні рецензії на видання дослідниці, інтерв'ю з нею опубліковано у районних, обласних і всеукраїнських періодичних виданнях [36].

Олександра Павлівна (Павлинівна) Кондратович народилась 13 березня 1936 року в с. Кримне Камінь-Каширського району Волинської області. Першими вчителями стали батьки й односельці, серед яких зростала майбутня вчителька, громадська журналістка, етнограф, фольклорист.

Батько Олександри – Павлин Федорович Кондратович, 1883 р. н., – уродженець с. Кримне (Кримно) Камінь-Каширського району. По завершенні військової служби працював в охороні залізничної станції Брест, де на той час мешкала й родина мами – Зенкевич Надії Антонівни, 1896 р. н., яка народилась у містечку Мельник Бєльського повіту в Польщі. Батьки були вправними і талановитими кожен у своїй справі. Мама гарно готувала та була великою майстринею: добре шила, пряла і ткала, плела дротами та гачком, любила, аби її вироби були досконалими. Тато був неперевершеним бондарем, столяром, теслею. Багато будував по селу і в окрузі. Дуже любив коней і вони – його, тому були баскими й гарними. В родині народилось десятеро дітей, але, зважаючи на складні умови життя, п'ятеро з них померли маленькими, що дуже тяжко переживала мама [8, с. 90–91; 18, с. 16–20].

Родина Кондратовичів була дуже співочою. Усі – мама, тато, брати Сергій, Федір і Михайло, сестра Ганна й сама Олександра – мали хороші, сильні голоси й любили співати. Олександра Павлівна пригадувала, що вечорами батько щось майстрував, мама пряла чи шила, брати Сергій і Федір теж щось робили – і всі співали, злагоджено, у два-три голоси, «з душею». І вона, наймолодша у великій родині, скільки себе пам'ятає,

співала, ще маленькою і нетямущою («*Я, здається, співати почала раніше, ніж говорити*»), отримавши пісню у спадок від батьків. Олександра швидко запам'ятовувала тексти та мелодії. З розповідей мами, дівчинка у півтора-два роки знала всі молитви та десять заповідей [8, с. 90–91; 18, с. 84].

Дитинство Олександри Кондратович не було безхмарним. Події Другої світової війни добре закарбувались у пам'яті, вплинули на формування світосприйняття, на розуміння добра й зла. «Моє дитинство спалила війна», – скаже через роки. Саме так, адже вона пам'ятала, як палили і вбивали федоровці, забирали останнє ковпаківці; страшна смерть батька, якому відрубали голову як покарання за участь сина в УПА. Але добро перемагало. З теплом у серці завжди згадувала, як усім селом допомагали у спорудженні даху відбудованої після пожежі хати (обійстя багатьох кримненців спалили федоровці); як у тяжкі повоєнні роки справжнім дивом стала скибка хліба, якою почастувала незнайома жінка, та ін. Маючи в серці добро й співчуття, закладені в дитинстві, пані Олександра завжди приходила на допомогу, і не тільки знайомим, а й тим, кого не знала, але почула про їхню біду. Завжди підтримувала рідних, двоюрідних, а потім і внучатих племінників, неймовірно тішилася їхніми успіхами [3, с. 251–252; 11; 18, с. 6, 56–61, 71–75].

У дитинстві Олександра захопилась і народною піснею. Її на все життя зачарував спів сусідки тітки Юстинії, до якої дівчинка ходила товкти просо в ступі (бо вдома не було нічого після пожежі). А пісня «Ой давно, давно я в роду була…», яку часто співала сусідка, стала однією з найулюбленіших на все життя. Вже на схилку літ Олександра Павлівна, згадуючи той час, напише: «*Не знаю, чим мене, одинадцятирічну дівчинку, привабила ця старовинна пісня… Ця пісня, як і багато інших, і донині живе в моєму серці*» [8, с. 89; 18, с. 82–83].

Шкільні роки Олександри Кондратович – це здобуття освіти й набуття життєвого досвіду, шлях становлення й змужніння сільської дитини. Як згадувала пізніше: «*Вчилась я легко, охоче й із задоволенням… Було святим правилом: прийшовши зі школи, я, пообідавши чим Бог послав, найчастіше за принципом „Чи клочча, чи вовна, аби була кишка повна", відразу ж сідала за уроки. Найперше виконувала завдання з арифметики, інтерес до якої не згас і до цього часу… Навчальна праця давалась легко й приносила відмінний результат*» [3, с. 251–252; 18, с. 88–89].

Як і всі в тогочасному селі, пройшла шлях становлення і мужніння, вміло поєднуючи навчання з домашніми справами: «*Повернувшись зі школи, відразу ж по обіді задавала питання: „Мамо, що я маю зробити?". Здебільшого потрібно було принести дров, води, скинути з горища сіна для корови, насікти дрібної картоплі чи буряків для січки. Після сидіння за партою робота сама йшла в руки. Тож господарські доручення не забирали багато часу, і я з чистим серцем сідала за уроки, щоб потім припасти до улюбленої книги*».

Влітку додавались роботи на городі, випасання худоби (з шести років пасла овець, з семи – корів), збирання ягід і грибів. Останнє на все життя захопило Олександру, і як тільки розпочинався ягідно-грибний сезон, їхала на рідну Камінь-Каширщину. Ще в дитинстві вона почула, як десь у лісі прозвучала ягідна пісня «*Ой хавайтеся, ягодки, попід листю, / Бо ми ідемо домойку з користю*». Як потім розповідала, пісня так зачепила, що конче захотілось її записати. Тоді оббігала пів села, але ніхто її так і не наспівав. Може, то була жінка не з Кримна, а з якогось сусіднього села – Млинка, Воєгоща, Малих Голоп… А записала пісню аж 1974 року в селі Гуті-Камінській, чим, практично, започаткувала вивчення ягідних пісень [8, с. 90; 18, с. 93–101].

1951 року Олександра на відмінно закінчила Кримненську семирічку й постало питання, куди далі – до Пнівненської середньої школи чи Камінь-Каширського педучилища? Питання вирішилось завдяки вчительці словесності, яка порадила обрати другий заклад, адже там ще й стипендія буде, що полегшить матеріальні труднощі дівчини. Згадуючи про ті роки, Олександра Павлівна хоч і напише, що педучилище її нічим не вразило, просто велика школа, але все ж назве його «храмом науки». Пізніше, віддаючи шану рідному закладу освіту, напише про нього книгу, зауваживши, що «*Камінь-Каширське педагогічне училище – це той несміливий вогник знань і освіти, що спалахнув у древньому місті над Циром… спалахнув, наче блискавка, і внезабарі погас*». «Дорогою серцю» стала група «*як найдорожчий і найсвітліший спомин. Були дружними, зичливими, готовими один за одного в огонь і воду*» [17, с. 3, 114–116; 18, с. 104–122].

Як і в школі, в педучилищі Олександра вчилась із задоволенням, були успіхи й труднощі. Докладала зусиль, щоб навчатись на відмінно, адже хорошою оцінкою вважала лише п'ятірку, а четвірок дуже не любила. Був випадок, коли в першому семестрі 1952/1953 навчального року вона виявилась єдиною відмінницею на все педучилище. У другому – їх стало троє. Того року вона прочитала понад сто книг, адже то був час, коли всі дуже захоплювались літературою. Правда, то були або твори радянських письменників, або дореволюційних російських. Із зарубіжною класикою ознайомилась пізніше. Навчаючись у педучилищі, почала дописувати до районної газети. Тому прагнула побачити в предметах, людях щось хороше, особливе, варте уваги і розповісти про нього [8, с. 92].

Будучи студенткою четвертого курсу педучилища Олександра Кондратович відгукнулась на заклик

Волинського обласного центру народної творчості й записала тексти і мелодії пісень «Чорним очкам пора спати» та «Ой налетіли качечки з ліщини». Пройде понад 20 років і Анатолій Пашкевич, який очолить Волинський народний хор, знайде в архівах Центру записи Олександри Павлівни й захоче з нею зустрітись. Пізніше в інтерв'ю журналістові обласної газети А. Пашкевич скаже: «*У Камені-Каширському зустрівся з цікавою людиною, педагогом Олександрою Павлівною Кондратович. Ця жінка закохана в народну творчість. Вона зібрала сотні фольклорних пісень, які я прослуховував з великою насолодою*». А пісні, записані дослідницею, включить до репертуару хору [17, с. 117–120; 18, с. 227–229].

1955 року Олександра Кондратович з відмінними успіхами закінчила педучилище й подалася до Львівського університету. Її захоплювали викладачі, що носили на грудях університетський значок, і прагнула урівнятися з ними. Але з університетом не склалося. Того року відмінники вже не могли пройти за дипломом, а мали складати усі іспити. Злякалась німецької мови, вивчення якої завершила ще в семирічці. Порадою подати документи до Луцького педінституту не скористалася, бо ж мріяла про університет. Горда й гонорова дівчина вирішує не повертатися в село з поразкою й одразу зі Львова вирушає на Херсонщину, де жила сестра Ганна. По дорозі спробувала подати документи до Дніпропетровського університету, але запропонували тільки математичний факультет, та й то сказали, що вона «зі своєю педагогічною освітою не потягне». Тож продовжила дорогу в село Мар'їне на Херсонщині [18, с. 122–125].

У пошуках роботи побувала в райвно, у сусідніх школах, але всюди отримувала відмову, тож вирішила дочекатися приїзду брата Михайла з дружиною й мамою, який саме одружувався і збирався на Херсонщину, де в той час прожити було значно легше. Олександру Павлівну вразило, що сестрі якраз привезли повен кузов пшениці за трудодні: вдома видавали по 100 грамів зерна за трудодень, а зароблене за рік вміщалося у мішок. Та й житло отримували у покинутих німецьких будинках. Тож дівчина почала ходити на роботу в колгосп. Мама сумувала і переживала, що відмінні успіхи в навчанні не допомогли добитися успіху і жодних перспектив не проглядалося [18, с. 125].

Однак за кілька днів ситуація кардинально змінилася. Олександру запросили на відкриті комсомольські збори, де їй довелося виступати. Присутня другий секретар райкому комсомолу запросила за кілька днів зайти. Запропонували на вибір аж три вакансії: директора районного будинку піонерів, завідувача Каїрського сільського клубу та бібліотекаря Князе-Григорівської середньої школи. Подумавши, обрала третій варіант. Але секретар, вислухавши міркування дівчини, запропонувала перший. Тож трудову діяльність Олександра Кондратович розпочала на посаді директора районного будинку піонерів. Природний розум, ґрунтовні знання, здобуті в школі й педучилищі, вміння швидко орієнтуватися у тій чи іншій ситуації, знайти підхід до людей, а ще – величезне бажання працювати («*Я ... звикла до всього ставитися відповідально*») не могли не бути поміченими. Тому вже за кілька днів (13 вересня 1955 року) Олександру призначають завідувачем відділу по роботі зі шкільною молоддю та піонерами Горностаївського райкому комсомолу Херсонської області [8, с. 92; 18, с. 125–127].

Перший рік роботи в райкомі виявився доволі успішним. З метою налагодження ділових стосунків Олександра побувала у багатьох школах, створила дитячий хор у Горностаївській семирічці № 3. Колектив успішно виступив на районному огляді учнівської художньої самодіяльності, за що Олександра Павлівна отримала перший у житті цінний подарунок – альбом для фотографій у плюшевій палітурці. Успіхи помітили і в школах й директори почали запрошувати на роботу. Пізніше Олександра Кондратович напише про ті роки: «*Доля таки почала мені посміхатись. Мої здібності та прагнення працювати творчо й доводити розпочату справу до логічного завершення, належно оцінили*» [8, с. 92; 18, с. 127–130].

З вересня 1956 року Олександра стала студенткою заочного відділення філологічного факультету Одеського державного університету імені Іллі Мечнікова, про навчання в якому зберегла найліпші спогади. Часто згадувала китаянку Ці Вейі, яку в спогадах назвала «чорнявою дюймовочкою». Розпочалась дружба, яка тривала до від'їзду Ці Вейі на батьківщину. Завдяки цій дружбі, вже працюючи на Волині, Олександра Павлівна налагодила листування місцевих школярів з учнями однієї з пекінських шкіл, яке припинилося через події «культурної революції». До кінця життя згадувала вона китаянку та турбувалася, чи вижила вона у тих подіях: «*Мені й до цього часу болить: як вона пережила ті страшні випробування, чи залишилась живою*» [18, с. 131–133].

Життя молодої дівчини (у той час Олександрі було всього 19–20 років) на Херсонщині було насиченим, докладені зусилля поверталися успіхами у справі. У липні-серпні 1957 року побувала на Всесвітньому фестивалі молоді та студентів. Здається, все добре. Але завершувався дворічний термін перебування в кандидатах у члени партії. При вступі другий секретар, зважаючи на ділові якості Олександри, порадив не повідомляти, що брат Сергій був в УПА і прийшов з повинною. Як напише пізніше: «*Наближався до завершення термін мого перебування в кандидатах для вступу в партію. І мене все більше почала*

переслідувати думка про те, що я маю відкрити всі сторінки моєї біографії. Як?! Мене тут поважають і цінують. Показати себе брехухою? І раптом осіняє думка: повернутися в рідні краї» [18, с. 134–136].

1956 року Олександра Кондратович приїхала до Каменя-Каширського й одразу ж, залишивши маму на вокзалі стерегти клунки, побігла в пошуках райвно. І тут доля усміхнулась дівчині – дорогою зустріла директора колишньої базової школи педучилища, де, будучи студенткою, проходила практику, була керівником шкільного хору. Та одразу ж повела дівчину в райвно та ще й охарактеризувала її якнайкраще. Тож отримавши спрямування в Качинську семирічку, того ж дня добралась до місця праці.

Качинська школа особливо запам'яталась Олександрі Павлівні, адже вона була першою. Та й для керівництва отримала незвичний клас, який називали «бойовим» і складався із 26 хлопчиків та шести дівчаток. Уже в перші дні зіткнулась із проблемою пропусків занять, тому взялась до роботи з батьками. Незважаючи на розкиданість села і те, що частина учнів проживали в сусідніх селах, поставила за мету відвідати усі родини. Щоб полегшити здійснення поставленого завдання, вчителька вирішила скористатись умінням керувати мотоциклом, що здобула, працюючи на Херсонщині. Транспорт випросила у голови колгоспу і взялась відвідувати родини учнів. Молода вчителька на мотоциклі у ті часи – справжнє диво, тому це значно підняло її престиж у селі й допомогло у спілкуванні з батьками. Однак деякі батьки по-своєму зрозуміли прихід учительки і почали карати своїх дітей, що стало неабиякою проблемою вчительки, й вона вирішила просити пробачення у тих діток, а відвідуючи вихованців, більше ніколи не говорила про порушення ними дисципліни чи невивчені уроки [18, с. 140–141].

Із перших днів роботи О. Кондратович намагалася знайти шлях до кожної дитини, тому згадувала своїх шкільних учителів і викладачів педучилища, втілювала в освітянську працю їх досвід. Насамперед прагнула захопити дітей предметами, які викладала, не боялась поставити високу оцінку найбільш активним, що спонукало усіх учнів активно працювати на уроках. Наполегливо прокладала стежинку до серця кожної дитини, шукаючи «якусь тільки їй притаманну золотинку», «найменші крупинки прояву дитячого інтелекту, їхньої творчої уяви», всіляко намагалась мотивувати учнів до навчання. І тут, як згадувала Олександра Павлівна, дуже знадобилися знання не тільки з фаху, а з інших предметів – комусь допомогла розв'язати задачку, комусь – перекласти кілька речень з німецької мови [9, с. 287–288; 18, с. 141–148].

Окрім освітянської діяльності, Олександра Кондратович керувала учнівським та сільським хорами, вокальними групами у школі й клубі, готувала солістів, читців і певний час навіть танцюристів. А щоб залучити сільську молодь до навчання у вечірній школі, організовувала самодіяльний театр, де ставили твори класиків української драматургії. Коли грали «Назара Стодолю», глядачі заповнили всю залу сільського клубу. З цією постановкою обійшли всі сусідні села. І скрізь були вщерть забиті приміщення [8, с. 95; 18, с. 174].

Працюючи у Качині, Олександра Кондратович продовжила дослідження поліського фольклору, розпочате ще в роки навчання у педучилищі. Поштовхом до серйозних студій стало знайомство з бабою Кладьбою – так звали в селі Клавдію Михайлівну Логвинську, яка знала безліч народних пісень і в розмові часто покликалась на них, знаходячи там пояснення тих чи інших звичаїв, подій або явищ. Можливо, саме ця зустріч визначила усе подальше життя Олександри Павлівни, яка стала знаною дослідницею етнокультурної спадщини Полісся [18, с. 9].

Роботу в школі поєднувала ще й із заочним навчанням в Одеському університеті, який з відзнакою закінчила 1962 року.

Отриманий диплом відкрив нові перспективи – 1963 року Олександра Павлівна перейшла до Нуйнівської середньої школи. Окрім годин, отримала й керівництво 8-Б класом і знову, як і в Качині, особливим: починаючи з 5-го класу, вона була сьомим його наставником, адже більше півріччя не витримував жоден учитель. О. Кондратович обрала шлях чути учнів, зацікавити їх предметом, залучити до різних форм позакласної роботи. І це дало результат. Допомогла й стіннівка «Колючка», яку випускали самі ж учні. Далі був літературний гурток і літературна газета «Червоні вітрила», матеріали до якої також готували діти, видавали літературний альманах «Юність», де друкувалися твори учнів. Із бажаючих співати вчителька створила вокальну групу, що дуже зблизило школярів. А ще була захоплива поїздка до столиці, гроші на яку діти збирали, працюючи на заготівлі картоплі в колгоспі.

І успіх не забарився – Олександрі Павлівні запропонували поділитися досвідом з учителями району. Присутня на семінарі методист Волинського обласного інституту вдосконалення учителів Мирослава Савицька попросила надіслати твори вихованців до інституту. Незабаром вийшов збірник «Слово юних», в якому було вміщено чи не найбільше віршів та прозових вправ нуйнівських учнів.

З часом О. Кондратович напише, що «*у новій школі працювалось легко... У той час я була переповнена ідеями та шукала шляхів для їхнього втілення в життя. Тому наші творчі імпрези частенько випереджували час та були першими не лише в школі, але й у районі. Наприклад, ми випередили інші школи в проведенні засідання КВК... Я любила своїх учнів. Учні любили мене. Робота приносила задоволення,*

приворожувала до себе. Тому намагалась знаходити нові теми та форми роботи, широко залучала до цього своїх вихованців» [18, с. 174–187].

У час роботи в Нуйнівській школі Олександра Кондратович започаткувала новий напрям дослідницької праці – вивчення й актуалізацію вишивального мистецтва і залучення до цієї роботи учнів. Поштовхом до пошуків стало те, що хтось із дітей приніс частину рукава вишитої сорочки для витирання дошки. На той час традиційний полотняний одяг практично вийшов з ужитку, то й ставлення до нього було негативне. Олександра Павлівна провела з дітьми ряд виховних годин, які унаочнювалися зразками вишитих сорочок, хусток, рушників, картин тощо, а зі старих речей створили альбоми зразків місцевої вишивки, які, на жаль, як і альманах «Юність», згодом зникли [18, с. 181].

1965/1966 навчальний рік – найбільш таємничий період у житті Олександри Кондратович. Торкнемось його кількома словами. З розповідей п. Олександри знаю, що вона вийшла заміж і разом з мамою переїхала на Полтавщину. Оскільки ця тема була табуйованою, то й авторка цього матеріалу розгубила ті скупі розповіді у плині часу. З того, що запам'яталось: чоловік дещо негативно ставився до мами, яка упродовж усього життя була для Олександри Павлівни її всесвітом. На жаль, шлюб був короткочасним, бо чоловік Олександри Павлівни трагічно загинув.

1966/1967 навчальний рік Олександра Кондратович розпочала у Ворокомлівській школі, куди її спрямували разом з іншими ентузіастами педагогічної справи, запропонувавши посаду заступника директора, яким став Василь Струк. Вже сивочолі випускники цієї школи дотепер згадують ті часи й учительку, яка вчила їх не просто мови й літератури, а прищеплювала любов до музики, образотворчого мистецтва: приносила в клас програвача з платівками, репродукції відомих художників тощо. Це були на той час настільки новаторські форми роботи, що її учні дотепер згадують їх з величезною вдячністю. «*Я досить швидко завоювала авторитет у селі,* – напише пізніше. – *Уроки намагалась проводити нестандартно й цікаво. З перших кроків на освітянській ниві осягнула одну непроминальну істину: щоб діти полюбили твій предмет, найперше слід завоювати їхню любов до тебе як людини і як учителя. Ти маєш бути для них прикладом і в школі, і в повсякденному житті*». І Олександра Павлівна старалась...

Працюючи вже в третій школі району, вона чітко усвідомила, що успіх навчання значно залежить від позакласної роботи, яка дуже здружувала учнів. Тож і в Ворокомлі розвивала дитячу самодіяльність [18, с. 188–198]. Разом із Лесею Ковальчук, яку спрямували до Ворокомля «на виправлення», активно досліджували народну творчість: «*старожили їм співали, а вони одночасно записували – кожна свій рядок пісні чи розповіді, а потім складали в єдиний текст*» [44]. Разом з дітьми випускали рукописний журнал «Весняний легіт» та збірки народних пісень. Тож, як пригадує тогочасна ворокомлівська учениця Ольга Шумик, коли Олександру Кондратович перевели в методкабінет, «*я не могла змиритися, як таку вчительку забрали у якийсь кабінет*» [44].

Самовіддану працю Олександри Кондратович, її організаторські здібності, уміння знайти точки дотику в певних конфліктних ситуаціях помітили в районі й 1968/1969 навчальний рік вона розпочала вже на посаді завідувача Камінь-Каширського методичного кабінету. В перший же рік по переїзді до міста померла мама Олександри Павлівни, смерть якої вона переживала надзвичайно тяжко: «*Біль. Розпач*».

Складно було звикнути до нової роботи – від творчої праці вчителя перейти до адміністрування, де роботу оцінювали виключно за наявністю 116 протоколів засідань різноманітних методичних об'єднань, у т. ч. з текстами виголошених доповідей: «*Словом, безплідна паперова мішанина*». А ще численні тематичні й фронтальні перевірки закладів освіти, що, зважаючи на штат райметодкабінету, який складався із завідувача й бібліотекаря, дійсно додавало роботи й часто відволікало від вирішення важливих питань, які потрібно було вирішувати поміж адміністративно-паперовою роботою [18, с. 199–204].

Головною проблемою, з якою стикалася освіта Камінь-Каширщини у ті роки, була серйозна нестача педагогічних кадрів: «*Бракувало кадрів не лише з вищою, але й середньою педагогічною освітою. У віддалених від райцентру школах на вчительських посадах працювало чимало людей після закінчення десятирічки. Основний контингент педагогічних кадрів складали випускники педучилищ... Величезною проблемою була й висока плинність кадрів. Пропрацювавши рік-два, вихідці з інших районів намагалися перевестися якщо не додому, то принаймні ближче до родини*».

Це й стало основним у роботі очільниці райметодкабінету: «*...перш за все мусила визначитися з пріоритетами, хоча, власне, тоді не дуже тямила, в чому вони полягають. Та все ж розуміла: заходи на поліпшення методичної роботи тільки тоді принесуть користь, коли школи будуть забезпечені висококосвіченими та висококваліфікованими кадрами... Нагальними завданнями були: максимальне збереження наявного контингенту вчительських кадрів, подолання їхньої плинності та залучення до праці нових з відповідною освітою*» [18, с. 204].

Олександра Кондратович часто згадувала про те, як вона працювала над вирішенням проблеми кадрів – їздила в школи, проводила не тільки колективні, а й індивідуальні бесіди з учителями, переконуючи

їх у необхідності здобуття вищої освіти. Причин для відмови у продовженні навчання було дуже багато: переконаність учителів у тому, що їм вистачає знань, здобутих в педучилищі; боязнь їхати до міста чи не скласти вступні іспити; часто поставало питання про те, на кого залишати дітей, та ін. Але справа потроху рухалася. Значним стимулом стала поява вчителів з вищою освітою, які мали перевагу в отриманні годин. Тож загроза залишитись без роботи також сприяла справі. Домоглися відкриття у Камені-Каширському консультаційного пункту Луцького педінституту, що дозволило студентам-заочникам відвідувати заняття й складати іспити та заліки на місці. Олександра Павлівна часто згадувала роботу з кадрами й пишалась, що за час її праці в методкабінеті вищу освіту здобули понад 700 учителів району [15; 18, с. 205–207; 22; 24].

Кадрова робота очільниці методкабінету полягала не тільки в переконанні вчителів здобувати вищу освіту, а й у вирішенні проблеми затримання в районі новоприбулих кадрів. З цією метою щороку готували врочистий прийом молодих педагогів в освітянську родину: друкували спеціальні «Пам'ятні листи молодому вчителеві», закуповували книги й передавали їх молодим учителям з дарчими написами; перед серпневою конференцією молодих вчителів вітали в центрі міста, де збирались педагоги, батьки, учні; йшла робота над забезпеченням новоприбулих фахівців житлом, а на початках ще й продуктами харчування. З метою згуртування новоприбулих фахівців при школах працювали клуби молодих учителів, досвід яких вивчався обласним відділом освіти. Досвід роботи з молодими вчителями О. Кондратович оприлюднила у виступі на VI з'їзді Педагогічного товариства України у 1980 році [18, с. 207–208].

Наступний напрям роботи очільниці методкабінету – впровадження новітніх освітніх методів і технологій, вивчення творчих набутків В. Сухомлинського, вивчення і поширення передового педагогічного досвіду не лише досвідчених педагогів, а й молодих. Важливою формою актуалізації педагогічних напрацювань освітян району стали публікації у районній газеті. Раз на квартал у цьому виданні виходила спеціальна сторінка «На педагогічних меридіанах району», підготовлена працівниками райметодкабінету. Окрім того, у газеті друкувалися статті Олександри Кондратович про здобутки вчительських колективів й окремих педагогів району [18, с. 221; 36, №№ 87–88, 96–98, 101–103, 105, 108–111, 113, 115, 118–120, 122–123, 126–127, 129–134, 137–142, 14, 147–148, 150–153].

Значна увага приділялася залученню учнів і вчителів до художньої самодіяльності, працювали над удосконаленням майстерності шкільних колективів. Значним стимулом були районні, кущові й обласні огляди. Зважаючи на те, що Олександра Кондратович мала досвід такої роботи ще зі шкіл, де працювала, тож і сама прийшла на допомогу, взявши під свою опіку хор Нуйнівської десятирічки, який налічував більше сотні юних співаків. Успішний виступ, у т. ч. в Луцьку, окрилював і дітей, і керівника [18, с. 221–223].

Важливою формою роботи Олександри Кондратович була діяльність як громадського кореспондента. Починаючи з часу навчання в педучилищі й до останніх років життя, була громадським кореспондентом районної газети, публікуючи численні нариси про вчителів району, працівників культури, сільського господарства, соціальної сфери, медицини, дописи на фольклорно-етнографічні теми. Зважаючи на активність, газета «Радянське Полісся» неодноразово згадувала Олександру Кондратович як активного кореспондента й одного з творців видання. 1963 року вона стала одним із переможців конкурсу на кращий нарис, репортаж, кореспонденцію [40–42; 47]. 1975 року з нагоди Дня преси «Радянське Полісся» вмістило світлини трьох кращих активістів газети, серед яких відоме фото Олександри Кондратович з фотоапаратом, підписане так: «*Зарисовка, кореспонденція, нарис – всі ці жанри під силу громадському кореспонденту … Олександрі Кондратович*» [32].

Робота в райметодкабінеті дозволяла бувати в різних населених пунктах району, що створювало умови для продовження фольклорно-етнографічних досліджень. Із касетним магнітофоном у руках Олександра Павлівна зустрічалася з носіями надбань етнокультурної спадщини регіону. Опрацюванням і виданням цих матеріалів дослідниця займеться пізніше, а з 1974/1975 н. р. започатковує проведення у школах району «Уроків матері». Як не дивно, сільські вчителі сприйняли ідею О. Кондратович без ентузіазму. Стати піонером нової справи погодилась молода вчителька Полицівської школи. Публікація про урок матері в газеті викликала інтерес педагогів, тому вирішили розробити методичні розробки для різних вікових груп школярів. Уроки матері – свідчення відчуття часу, адже їх проведення збіглося з рішенням ЮНЕСКО проголосити 1975-й Міжнародним роком жінки [18, с. 209; 43]. Темі матері в поліському фольклорі присвячено й перше видане дослідження «"Як у лузі калинойка з квітками": образ Жінки-Матері в народно-пісенній творчості Полісся» [31].

Суспільно-політичні зміни кінця 1970-х років спричинили часткове відродження традиційних обрядів. Прочитавши, що в Києві відновлюється щедрування, О. Кондратович намислила поширити столичний досвід і на Камінь-Каширщині. У соратники обрала директора районного Будинку культури Євгенію Смолярчук, яка «*ознаменувала цілу епоху розвою культосвітньої роботи в районі*». Пообіцяла залагодити питання в райкомі, а сама взялась за написання сценарію. Зібравши колектив, розпочали репетиції.

Пізніше пригадувала, що замість слів «Рік Новий народився» усім дуже хотілось промовити «Син Божий народився», але то було ще не на часі. Тоді, після довгої перерви, щедрівки лунали у райлікарні та в родинах багатьох камінькаширців, але «за списком» [18, с. 223–226; 27, с. 38–40].

О. Кондратович на громадських засадах керувала роботою районних відділень двох громадських товариств – Товариства охорони пам'яток історії та культури і Педагогічного товариства УРСР. Була делегатом VI з'їзду Педагогічного товариства України.

Ефективна робота О. Кондратович у райметодкабінеті й виступ на з'їзді були помічені: Олександрі Павлівні запропонували стати заступником голови Волинського обласного відділення Педагогічного товариства УРСР. 10 червня 1980 року розпочався новий, луцький, етап у житті О. Кондратович, і знову прийшлось починати все спочатку, вчитися. Проводились пленуми, засідання президії, на яких обговорювались та затверджувалися плани роботи, форми й методи педагогічної пропаганди серед учителів і населення. При школах розпочали роботу народні університети науково-педагогічних знань, групи науково-педагогічної інформації, творчі групи.

Волинське відділення було одним із перших в Україні щодо розробки Орієнтовної програми покласного педагогічного всеобучу батьків, якою передбачалась педагогізація дорослих відповідно до перебігу навчання в школі їхніх дітей. Класні керівники організовували навчання батьків згідно з вимогами навчальних програм відповідної вікової групи дітей. У школах облаштовувалися куточки й класи педагогічних знань для батьків. Проводились семінари для лекторів народних університетів педагогічних знань. На підприємствах запроваджувались факультативи «Етика і психологія сімейного життя». Працювали над залученням молодих педагогів до наукової роботи. Досліджувався й узагальнювався досвід первинних організацій педтовариства.

Це лише частина того, над чим приходилось працювати О. Кондратович. Вона мріяла про створення музею освіти Волині й розпочала збір предметів для формування експозиції. Перехід О. Кондратович на іншу роботу на довгі роки загальмував створення музею [18, с. 230–234].

1 листопада 1984-го Олександра Павлівна «примусово-добровільно» перейшла на посаду методиста Волинського обласного інституту вдосконалення вчителів, а з 1985 року почала працювати вчителем Луцької школи № 19. Як пізніше напише, «*залюбки повернулась туди, звідки й починала... Прийшла з глибокими й всебічними знаннями, багаторічним досвідом... навиків роботи з дітьми не втратила, хотілось з головою зануритись у звичну стихію, випробувати на практиці все, що ти знаєш і вмієш*». Педагогічну працю поєднувала з керівництвом фольклорним колективом, учасники якого виконували твори, записані в різних селах Камінь-Каширщини. «*Про мою роботу в школі можна сказати багато: якісь спогади гріють душу, а про щось не хочеться й згадувати. Я тут працювала старанно і творчо, зробила чимало корисного для дітей та їхнього інтелектуального й духовного зростання, формування національної самоідентифікації та почуття патріотизму*» [18, с. 242–247].

Щоб у повноті відчути Олександру Кондратович як учителя, звернемось до спогадів її учнів – Лідії Ногач і Олександра Марчука із Нуйна, Ольги Шумик із села Ворокомле. Учні Олександри Павлівни різних років завжди наголошують на її різносторонності, на тому, що вона вчила не просто предмету, вона вчила життю: знайомство з фольклором і творами декоративно-ужиткового мистецтва, програвач із записами класичної музики, картини відомих світових живописців і розповіді про них... Та разом з цим усім – бачила кожну дитину і завжди підтримувала, допомагала, вчила бути щасливим у житті [44].

1 жовтня 1966 року «Радянське Полісся» опублікувало допис Лідії Ногач «Дорога наша людина». У ньому – сприйняття ученицею вчителя і розуміння його ролі не просто у здобутті знань, а в становленні, формуванні життєвої позиції школярів: «*Під час уроків Олександра Павлівна зачаровувала своєю розповіддю... Вона завжди вчила нас культури, ввічливості, бути просто хорошими людьми. Вчила ... любити музику, знати і розуміти її. Ми часто слухали твори композиторів-класиків. Згодом почали розуміти музику. І як було радісно, коли почуєш щось знайоме... Любов до живопису теж прищепила Олександра Павлівна. Ми вивчали біографії знаменитих художників, розглядали їх картини і уміли вже читати самі ці картини. Олександра Павлівна завжди йшла на допомогу, коли бачила, що учень ... почав гірше вчитися... Але більше всього любить вона українські народні пісні, в яких говорить душа народу... З ініціативи Олександри Павлівни в школі почали збирати зразки українських старовинних вишивок, старовинні пісні жителів села... Ми любимо нашу рідну вчительку і гордимося, що нас навчала така хороша і розумна людина*» [35]. Лідія Ногач (Горошко) перейняла любов до пісні, вона – керівник фольклорного колективу «Рідня» Гайсинського РБК.

Олександр Марчук, будучи студентом КНУ імені Тараса Шевченка, у газеті «Радянська освіта» опублікував 23 липня 1966 року нарис «Щоб люди були щасливими», який завершив словами: «*Які хороші, які чудові люди живуть на нашій землі! І як добре, що серед них і моя вчителька Олександра Павлівна Кондратович. Вчила нас бути справжніми людьми, нині вчить наших молодших братів. Вчить не тільки на уроках літератури, а й прикладом свого*

життя-творчості. Вчить найкращого в світі – бути щасливими» [18, с. 187; 33].

Луцький період О. Кондратович – це не тільки вчительська праця й керівництво фольклорним колективом, це період активної роботи над польовими записами, зробленими на Камінь-Каширщині. Раніше про це й мови б не могло бути, адже то був би «націоналізм» – термін, яким пишаються народи, а українців ним таврували. Тож продовжувала пошукову роботу, періодично навідуючи поліські села. Ольга Шумик пригадує: «*Коли Олександра Павлівна стала жити і працювати у Луцьку, то приїжджала у Ворокомле, щоб поповнити, глибше відкопати фольклорні джерела тої чи іншої тематики... Як завжди при таких зустрічах, уміла зловити щось нове з уст оповідачок чи оповідачів, що знову тривожило її творчу душу, навівало на нові ідеї*» [44].

Почала, як вже згадувалося, з теми «образ матері у поліському фольклорі», видавши 1999 року друге, доповнене і перероблене видання [30–31]. Паралельно опрацьовувала записи пісенних перлин – розшифровувала, робила нотацію, добираючи мелодії на домрі. Тож 1994 року світ побачила праця «Калиновий квіт Полісся», що містить 160 пісень [12], рецензіями на яку відгукнулись журналісти численних видань, краєзнавці, науковці [36, №№ 247–252, 254, 256, 259, 261]. 2007 року дослідниця підготує друге видання праці, в якій вмістить майже вдвічі більше пісень – 306, додасть три вступні статті про пісенний фольклор Полісся, його носіїв і творчі колективи краю [13].

Наступні дослідження О. Кондратович присвятила календарним і родинним святам рідної Камінь-Каширщини. 1996 рік – «Весілля на Поліссі» [23], що спричинило справжній бум серед «голодних» на народознавчі дослідження читачів. З того часу почалась і наша дружба та співпраця. Видання мало неймовірну популярність, тому тих, хто хотів сказати добре слово про авторку та її працю, було багато [36, №№ 255, 258, 260, 262–266].

Далі побачили світ «Народини» (2004) – про родильні звичаї Західного Полісся [28] і «Коса ж моя шовковая» (2006) – про дівочу косу в побуті та звичаях поліщуків [25].

Неймовірний успіх мала праця «Народний календар Волинського Полісся: від свята до свята» (2009), що став першим комплексним дослідженням святково-обрядової культури краю. Традиції того чи іншого свята доповнені описами побуту, вірувань, гастрокультури та ін. [19].

Окрім цих праць, видано збірки «Українські звичаї» (2009) і «Продиктоване серцем» (2014), які вмістили дослідження, що так полюбилися читачам.

Окремий напрям дослідницької праці О. Кондратович – історичне краєзнавство. Праці про Нуйно, де довелось вчителювати, про рідне Кримно й сусідні Броницю і Воєгощу, а також про рідне педучилище, яке «мов спалах блискавки» стало «вікопомною подією на тлі багатовікової неписьменності місцевого населення». Всі праці написано на основі власних спогадів та опитувань жителів, важливим джерелом стали архівні матеріали та дослідження науковців [14; 16; 17; 29].

Говорячи про вивчення історії населених пунктів, варто акцентувати увагу на активній життєвій позиції Олександри Кондратович. Згадаємо тривалу боротьбу за збереження на карті району села Кримне як окремого населеного пункту, а не як складову села Брониця, яке історично було однією з вулиць (можливо, виселків) Кримна, а окремим населеним пунктом стало лише 1939 року. Дев'ятирічна боротьба увінчалась успіхом, біля села нарешті з'явився дорожний знак з написом «Кримне» [18, с. 7; 26]. Дуже тішилася, що не змирилася і таки відстояла право рідного села на існування.

Багато й плідно студіюючи поліський фольклор та звичаї, Олександра Павлівна не змогла оминути «обраного Богом» дослідника й популяризатора народної культури Олексу Ошуркевича, щоб «*заплести і свою квітку у вінок його пошанування як людини і науковця, невтомного Ратая на духовній ниві України та Волині*» [20].

Свій 80-літній ювілей Олександра Павлівна позначила книгою-сповіддю «На перехрестях долі». Як наголосила авторка, «*писати спогади – це все одно, що сповідатися... Тож маєш бути чесним. Перед людьми і, найперше, перед своєю совістю*» [18]. Усі, хто був знайомий з Олександрою Павлівною і результатами її дослідницької праці, з великою теплотою відгукуються про неї. Тож вітаючи з ювілеєм, написали: «*Інтелігент, Педагог, Мислитель і прекрасна Людина*» (Степан Волиняка); «*Пам'ятаю лекції шановної Олександри Павлівни. Таке не забувається. Так викладаються самовіддані, творчі, талановиті, щирі та красиві люди*» (Світлана Мартинюк); «*Олександро Павлівно!.. Ви для мене були першою, хто відкрив глибину і красу українських традицій, звичаїв*» (Ніна Ляшецька); «*Завдяки таким інтелектуалам історія с. Кримно і Полісся живе серед людей*» (Роман Мельник); «*Ідентифікувати себе з Волинню, з Україною – ось що важливо! І це є у кожній статті, книзі, публічному виступі Олександри Павлівни*» (Марія Лукашевич); «*Щиру людину, мудрого педагога, дослідницю і фольклористку, дорогу для мене Олександру Павлівну вітаю!*» (Галина Орищук); «*Я дуже захоплююся цією талановитою неординарною жінкою!*» (Людмила Демидюк).

Олександра Кондратович мріяла дожити до Перемоги, вірила, що пережила одну війну й здолає другу, потроху працювала, втілюючи в життя чергову мрію про нове дослідження, завершити яке не судилося. 6 вересня 2022 року душа Олександри Павлівни відлетіла в інший світ, залишивши поміж нас слід пам'яті, любові, поваги за зроблене, написане, сказане.

90-літній ювілей невтомної дослідниці відзначено вшануванням у рідному районі, оновленою сторінкою в експозиції Камінь-Каширського краєзнавчого музею,

вечором-спомином «Олександра Кондратович: крізь терни життя» у Волинській обласній універсальній бібліотеці імені Олени Пчілки, виступами на конференціях у Луцьку і Камені-Каширському, де говорили про внесок у дослідження рідного району й волинське краєзнавство загалом.

Як бачимо, Олександра Кондратович залишила вагомий слід в історії освіти Волині та волинезнавстві. Основою формування характеру, світобачення, активної життєвої позиції вчительки, організаторки освіти, дослідниці сприяла родина, особливо мама, сусіди, земляки, історичні події, які відбувалися в селі і в краї загалом.

Першим крилом життєвого лету Олександри Кондратович була педагогіка, другим – краєзнавство. З юних років почала записувати фольклорні твори рідного краю, але особливо ефективним на пошукову діяльність були роки праці в школах і методкабінеті. Заслуга Олександри Павлівни в тому, що записані нею фольклорні твори й обряди не залишились в рукописах, а після багаторічної роботи над опрацюванням ставали доступними голодним на такі праці читачам. Окрім фольклорно-етнографічного, О. Кондратович плідно працювала й на ниві історичного краєзнавства.

Упродовж багатьох років Олександра Кондратович величезну увагу приділяла актуалізації етнокультурної спадщини Волинського Полісся шляхом участі в наукових конференціях, фестивалях, публічних виступах у закладах освіти, бібліотеках, музеях. Вела авторську передачу «Космос душі української» на Волинському радіо. Як громадський кореспондент друкувалася в районній, обласній газетах та всеукраїнських виданнях, висвітлюючи здобутки педагогів, етнокультурні традиції насельників Полісся.

Олександра Кондратович вірила: «*Знання поступальної ходи пращурів озброює тебе вірою в перемогу на життєвих перехрестях, наснажує тебе в боротьбі з незгодами й випробуваннями, дає змогу зрозуміти, хто ти є і яка вартість твого існування для тебе самого, твоїх близьких і твоєї рідної землі. Так, – рідної землі. І це не просто згук – це сенс життя кожної людини*» [19, с. 3].

Вітання від родини на 70-річчя, 13.03.2006 р.

О. Кондратович з домрою, 6.12.2009 р.

О. Кондратович із колегами Л. Грабинською, А. Дмитренко та Л. Хмелярською, 14.01.2009 р.

Презентація книжки „Народини, або Дарована Богом свіча...” в Камінь-Каширській районній бібліотеці, 2004 р.

З гуртківцями ВОЦНПВТК, 2.11.2011 р.

Із учасниками реконструкції обряду весілля
у Волинському краєзнавчому ліцеї, 6.12.2011 р.

Вручення О. Кондратович диплома
першого лауреата премії імені В. Кмецинського
Камінь-Каширської районної ради, 14.01.2014 р.

Святкування 80-річного ювілею О. Кондратович
у Волинському краєзнавчому музеї, 13.03.2016 р.

Майстер-клас з нагоди дня котів у Художньому музеї м. Луцька

О. Кондратович з А. Дмитренко,13.03.2021 р.

Використані джерела

1. Гриб Л. Олександра Кондратович – педагог і фольклорист. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Камінь-Каширський в історії Волині та України* : наук. зб. Луцьк, 2006. С. 89–96.

2. Дмитренко А. Життєвий набуток Олександри Кондратович. *Олександра Кондратович: крізь терни життя* : бібліографічний покажчик / упоряд. А. А. Понагайба. Луцьк : Терези, 2015. С. 6–19.

3. Її ж. Олександра Кондратович – полісянка, яка пред'явила світові фрагмент народної пам'яті. *Волинський музейний вісник* : наук. зб. Вип. 12. Луцьк, 2022. С. 251–257.

4. Дмитренко А., Мірошниченко-Гусак Л. 13 березня 80 років від дня народження О. П. Кондратович (1936) – українського педагога, краєзнавця, етнолога. *Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2016 рік.* Луцьк : Терези, 2015. С. 81–87.

5. Дмитренко А. Дочка Полісся [Олександра Кондратович]. *Педагогічний пошук.* 2006. № 2. С. 11–12.

6. Її ж. Життя, сповнене боротьби і перемог: до 85-ліття волинської краєзнавиці Олександри Кондратович. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині* : наук. зб. Вип. 70. Луцьк – Стара Вижівка, 2021. С. 162–165.

7. Її ж. Камінь-Каширщина в житті і долі Олександри Кондратович. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Камінь-Каширський район в історичній ретроспективі* : наук. зб. Вип. 78. Луцьк, 2026. С. 294–299.

8. Її ж. Олександра Кондратович – педагог, краєзнавець, фольклорист і етнограф. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України* : наук. зб. Вип. 20. Луцьк, 2006. С. 89–96.

9. Її ж. Олександра Кондратович – педагог-новатор, невтомний шукач нових форм навчання і виховання учнівської молоді. *Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу* : наук. зб. матеріалів IX Всеукр. Косачівських пед. читань. Луцьк : Волинський ІППО, 2024. С. 286–293.

10. Її ж. Олександра Кондратович: «Полісянка, яка пред'явила світові фрагмент народної пам'яті» / читає А. Дмитренко, 13.03.2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_D-PXe76FL0

11. Її ж. Скибка хліба стала дивом. *Район Культура.* 22.11.2025. URL: https://rayon.in.ua/blogs/851239-skibka-khliba-stala-divom

12. Калиновий квіт Полісся: Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / зібрала і впорядкувала О. П. Кондратович. Луцьк : Надстир'я, 1994. 226 с.

13. Калиновий квіт Полісся: Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / зібрала, розшифрувала тексти й мелодії та впорядкувала О. П. Кондратович. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. 248 с.

14. Кондратович О. Воєгоща: крізь роки і віки. Луцьк : ПрАТ «Волин. обл. друк.», 2019. 192 с.

15. Її ж. Ефективність та якість – і педагогічні проблеми: з досвіду роботи вчителів [Камінь-Каширського району]. *Радянське Полісся.* 1976. 1 квіт.

16. Її ж. Кримно і Брониця: минувшина та сьогодення : іст.-краєзн. нарис. Луцьк : Твердиня, 2011. 176 с.

17. Її ж. Мов спалах блискавки: Камінь-Каширське педагогічне училище в документах, персоналіях та споминах. Луцьк : Волин. друк., 2020. 192 с.

18. Її ж. На перехрестях долі : спогади. Луцьк : Надстир'я, 2016. 328 с.

19. Її ж. Народний календар Волинського Полісся: від свята до свята. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 200 с.

20. Її ж. Олекса Ошуркевич: з антеїв Волинської землі: 80-річчю від дня народження присвячується. Луцьк : Волин. обл. друк., 2013. 120 с.

21. Її ж. Поліська весільна епопея. Луцьк : Надстир'я, 2017. 236 с.

22. Її ж. Атестація [вчителів Камінь-Каширщини] триває. *Радянське Полісся.* 1979. 4 січ.

23. Її ж. Весілля на Поліссі. Луцьк : Надстир'я, 1996. 112 с.

24. Її ж. Кадри вирішують все. *Радянське Полісся.* 1970. 25 квіт.

25. Її ж. «Коса ж моя шовковая»: Дівоча коса в побуті, звичаях та обрядах поліщуків. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. 98 с.

26. Її ж. Куди поділося село? *Полісся.* 2006. 31 трав.

27. Її ж. На чатах духовності. *Калиновий квіт Полісся.* Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. С. 36–44.

28. Її ж. Народини, або Дарована Богом свіча: Родильні звичаї Західного Полісся. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. 132 с.

29. Її ж. Нуйно: на скрижалях історії і сьогодні. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. 152 с.

30. Її ж. «Як у лузі калинойка з квітками»: Возвеличення Жінки-Матері в пісенному фольклорі Волинського Полісся. Вид. 2-е, доп. Луцьк : Медіа, 1999. 96 с.

31. Її ж. «Як у лузі калинойка з квітками»: образ Жінки-Матері в народно-пісенній творчості Полісся. Луцьк : Надстир'я, 1993. 16 с.

32. Кращі активісти нашої газети. *Радянське Полісся.* 1975. 5 трав.

33. Марчук О. Щоб люди були щасливими: до серпневих нарад. *Радянська освіта.* 1966. 23 лип.

34. Надольська В. Берегиня правічної народної мудрості. *Кондратович О. Продиктоване серцем* : зб. вибр. ст. Луцьк, 2014. С. 5–8.

35. Ногач Л. Дорога наша людино. *Радянське Полісся*. 1966. 1 жовт.

36. Олександра Кондратович: крізь терни життя : бібл. покажч. Луцьк, 2015. 78 с.

37. Пахолок З. О. Олександра Павлівна Кондратович. Пісні з Поліського району. *Луцька homo візія* : іст.-краєзн. нариси. Луцьк, 2019. С. 192–210.

38. Її ж. Пісенна стежка О. П. Кондратович. *Народна творчість та етнографія.* 1996. № 5–6. С. 88–89.

39. Понагайба А. Олександра Кондратович: крізь терни життя. *Народна творчість українців у просторі та часі* : наук. зб. Луцьк, 2018. С. 404–411.

40. Про підсумки конкурсу [газети «Радянське Полісся» на кращий нарис]. *Радянське Полісся.* 1963. 4 трав.

41. Пущик Л. Повпред газети. *Радянське Полісся.* 1964. 5 трав.

42. Його ж. Сільський кореспондент. *Радянське Полісся.* 1962. 26 квіт.

43. Славні дочки вітчизни. *Радянська освіта.* 1980. 8 берез.

44. Спогади Шумик Ольги Іванівни – учениці О. Кондратович, с. Ворокомле Камінь-Каширського району, серпень 2025 і 2026 рр.

45. Цюриць С. Слово про автора та її книгу. *Кондратович О. Народини, або Дарована Богом свіча: Родильні звичаї Західного Полісся*. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. С. 3–5.

46. Його ж. Фольклористичні надбання Олександри Кондратович. *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь* : наук. зб. Луцьк : Надстир'я, 1998. С. 80–82.

47. Щира дяка й вітання творцям газети. *Радянське Полісся.* 1965. 1 січ.